

Kartini: pionier van de Indonesische vrouwenemancipatie

Over het spanningsveld tussen westerse waarden als inspiratiebron voor vrouwenemancipatie en het belang van de traditionele Javaanse cultuur.

Bachelor scriptie

3 april 2018

I. Rusch

4173503

BA Geschiedenis

Universiteit Utrecht

Prof. dr. A. De Dijn (begeleider)

Inhoudsopgave

1	Inleiding	5
2	Feminisme in de Derde Wereld	
2.1	Inleiding	11
2.2	Opkomst van feminisme in de Derde Wereld	11
2.3	Verhouding tussen de Derde Wereld en ‘het westen’	13
2.4	Is feminisme een westers concept?	15
2.5	Conclusie	16
3	Wie was Kartini en wat waren haar ideeën?	
3.1	Inleiding	17
3.2	Het leven van Kartini	17
3.3	Hoe ontwikkelde zij feministische ideeën?	19
3.4	Wat waren haar ideeën?	20
3.5	Conclusie	22
4	Kartini in context	
4.1	Inleiding	23
4.2	Kartini en de oproep voor een verenigde emancipatiestrijd	23
4.3	De paradoxale houding van Kartini tegenover het westen	24
4.4	Kartini als feminist	26
4.5	Conclusie	27
5	Conclusie	29
6	Bibliografie	33

1 Inleiding

1.1 Inleiding

Raden Adjeng Kartini (1879-1904) staat in Indonesië en daarbuiten bekend als de pionier van de Indonesische vrouwenemancipatie. Ze is gemythologiseerd als symbool voor zowel het Indonesisch nationalisme als het ontwaken van de Indonesische vrouwenbeweging in de eerste helft van de twintigste eeuw.¹ Deze reputatie heeft Kartini voornamelijk te danken aan de grote hoeveelheid brieven die ze naliet, geschreven tussen 1898 en 1904 aan met name Nederlandse vrouwen die zichzelf profileerden als feministen. Kartini zag gebrek aan onderwijs, het gedwongen huwelijk, polygamie en de algemene ondergeschiktheid van vrouwen aan mannen als de grootste problemen voor aristocratische vrouwen in de Javaanse cultuur.² Omdat onderwijs voor haar het belangrijkste middel was om Javaanse vrouwen alsmede het Javaanse volk te emanciperen heeft Kartini zich ingezet voor het vergroten van de mogelijkheid tot het volgen van onderwijs voor vrouwen, zo blijkt uit haar brieven. Het merendeel van deze brieven werd in 1911 kort na haar sterven gepubliceerd door Jacques Henri Abendanon. Kartini's gedachtegoed, dat in de vorm van deze brieven in eerste instantie niet bedoeld was om een groter publiek dan de geadresseerden te bereiken, werd door publicatie een blijvende erfenis voor de Indonesische vrouwenbeweging.³

1.2 Probleemstelling

In de tijd van Kartini was het huidige Indonesië een kolonie van Nederland. De dominantie van Nederland over Indonesië bracht scheve machtsverhoudingen met zich mee en resulteerde in ambivalente houdingen van de inheemse Javaanse bevolking ten opzichte van de Europese cultuur. De volgende hoofdvraag staat daarom in mijn onderzoek centraal: wat is de verklaring voor Kartini's ambivalente houding in relatie tot de westerse cultuur? Om deze vraag te kunnen beantwoorden zal ik aan de hand van Kartini's brieven haar paradoxale houding illustreren en vervolgens verklaren door inbedding in de historiografie. Zoals Vijay Prashad in zijn boek *The Darker Nations: A People's History of the Third World* veronderstelt, werd het nationalisme in de Derde Wereld gedurende de eerste helft van de twintigste eeuw gevoed door het idee dat zij een derde, onafhankelijk machtsblok in de wereld kon vormen. De Derde Wereld wilde zich

¹ Elizabeth Martyn, *The Women's Movement in Post-Colonial Indonesia: Gender and nation in a new democracy* (New York 2005) 31.

² Martyn, *The Women's Movement in Post-Colonial Indonesia*, 32.

³ *Ibidem*, 31.

losstaand van de Eerste en Tweede Wereld (het westen en het communistische machtsblok) emanciperen.⁴ Ondanks dit algemene verzet tegen het westen beweren wetenschappers dat Kartini haar kritiek op de Javaanse cultuur kon uiten doordat zij het ‘voorrecht’ had om kennis te maken met de westerse cultuur, en dat zij bewondering had voor deze cultuur. De paradoxale verhouding tussen het westen en de traditionele Javaanse cultuur staat daarom centraal in mijn gehele onderzoek.

Uit de brieven van Kartini blijkt dat zij een ambivalente houding had ten aanzien van de westerse cultuur. Aan de ene kant bewonderde Kartini de positie van de vrouw en het monogame huwelijk waarbinnen de vrouw ook zeggenschap heeft.⁵ Aan de andere kant erkende ze ook de tekortkomingen van westerse mannen, wat gevolgen had voor de positie van vrouwen. In een brief aan Stella Zeehandelaar schrijft Kartini: “*On thinking about conditions in the Indies and in Europe and comparing them, you must admit that it is not one iota better there than here in as far as the morality of the men is concerned.*”⁶ Het lijkt erop dat Kartini de boeken en brieven die ze las, geschreven door Europese vrouwen en mannen, gebruikte als inspiratiebron en vergelijkingsmateriaal voor de wereld die zij kende, en vervolgens uiterst kritisch, met behoud van de Javaanse tradities die in haar ogen geen negatieve uitwerking hadden op de positie van vrouwen, bepaalde westerse feministische ideeën toe wilde passen op de Javaanse samenleving.

Aan de hand van een aantal deelvragen zal ik pogen een antwoord te formuleren op de hoofdvraag. Het eerste hoofdstuk is historiografisch van aard en bespreekt de opkomst van het feminisme in de Derde Wereld in het algemeen en specifiek in Indonesië. In welke context formuleerde Kartini haar ideeën en wat zijn de belangrijke theorieën omtrent de opkomst van feminisme, nationalisme en vrouwenbewegingen in de Derde Wereld en Indonesië? Het daaropvolgende hoofdstuk is beschrijvend over het leven van Kartini en haar ideeën. Ook beantwoordt het de vraag hoe Kartini haar emancipatoire gedachtegoed heeft kunnen ontwikkelen. Het derde hoofdstuk is analytisch en verbindt de historiografie aan de ideeën van Kartini. Hoe past Kartini met haar gedachten binnen de theorieën over het feminisme in de Derde Wereld? In dit hoofdstuk beantwoord ik tevens de hoofdvraag door te illustreren hoe de paradoxale houding van Kartini ten aanzien van het westen eruit zag en hoe we deze kunnen verklaren.

⁴ Vijay Prashad, *The Darker Nations: A People's History of the Third World* (New York 2007) xvi.

⁵ Joost Coté (red.), *Kartini: The Complete Writings 1898-1904* (Victoria 2014), 128.

⁶ Coté (red.), *Kartini*, 128.

1.3 Rechtvaardiging

Kartini en haar gedachtegoed zoals we dat kennen uit haar brieven zijn belangrijk geweest voor de Indonesische vrouwenemancipatie. De brieven zijn niet alleen van belang als bron voor haar biografie maar dienen als documenten die reflecteren op een historisch veelbetekenend moment in de geschiedenis van de Indonesische natie. Als primaire bronnen zijn haar brieven nog waardevoller omdat ze geschreven zijn door een vrouw, uit een tijd waarin politiek gekleurde geschreven werken van vrouwen, zowel in het westen als in Indonesië, zeer schaars zijn.⁷ Daarnaast heeft de latere Indonesische vrouwenbeweging de ideeën van Kartini geïntegreerd in haar idealen, wat de brieven van groot belang maakt voor historisch onderzoek.⁸ De correspondentie tussen Kartini en haar Europese pen vrienden en de ideeën die daarin geuit worden zijn dus belangrijk geweest voor het ontwaken en het verloop van de Indonesische vrouwenemancipatie alsmede de Indonesische geschiedenis. Het belang van Kartini en haar ideeën voor de Indonesische natie maakt onderzoek naar Kartini van belang. Dit onderzoek naar de verklaring van Kartini's ambivalente houding ten opzichte van de westerse cultuur in het bijzonder is van betekenis omdat deze houding een noemenswaardige positie inneemt in haar brieven. Bovendien is het in het algemeen belangrijk om onderzoek naar vrouwengeschiedenis te doen omdat vrouwengeschiedenis lange tijd onderbelicht is geweest in de geschiedschrijving.

Er is reeds veel over Kartini geschreven, vooral biografieën en uiteenzettingen en interpretaties van haar ideeën. De bekendste biografie is *Kartini: pionierster van de Indonesische onafhankelijkheid en vrouwenemancipatie* (1984) van Sitisoesmandari Soeroto. Dit is echter geen wetenschappelijke uitgave en daarom minder geschikt voor mijn onderzoek. Op wetenschappelijk gebied heeft Joost Coté een belangrijke bijdrage geleverd aan het duiden van Kartini's gedachtegoed. Hij heeft verschillende publicaties op zijn naam staan waarvan *Kartini: The Complete Writings 1898-1904* (2014) de meest recente en volledige uitgave is. Naast de brieven omvat deze uitgave een uitgebreide inleiding en omvangrijke interpretatie van haar werk. Kartini's brieven en overige publicaties zijn in hun algemeenheid in verschillende onderzoeken geanalyseerd en geïnterpreteerd en er zijn meerdere biografische werken over Kartini geschreven. Echter, specifiek onderzoek naar het achterhalen van de schijnbare tegenstelling in haar houding tegenover de westerse cultuur, in relatie tot de historische context, is niet gedaan. Mijn scriptie is daarom een aanvulling op de bestaande literatuur.

Om Kartini's gedachten in de historische context van de Derde Wereld en Indonesië in het bijzonder te kunnen duiden heb ik gebruik gemaakt van theorieën over het feminisme,

⁷ Ibidem, 1.

⁸ Martyn, *The Women's Movement in Post-Colonial Indonesia*, 32.

nationalisme en de opkomst van vrouwenbewegingen. Elizabeth Martyn geeft in haar boek *The Women's Movement in Post-Colonial Indonesia* (2005) een theoretische benadering tot het ontstaan van sociale bewegingen, vrouwenbewegingen in het bijzonder, en relateert dit vervolgens aan de opkomst van de vrouwenbeweging in Indonesië. De theorie uit dit werk steunt op de ideeën van Susan Blackburn omtrent vrouwenbewegingen en feminisme in Azië. Omdat de opkomst van de vrouwenbewegingen en nationalisme nauw aan elkaar verwant waren, gebruik ik de theorie van Chatterjee over de tegenstrijdige kern van het nationalisme als ideologie, uiteengezet door Meyda Yegenoglu in *Colonial Fantasies: Towards a Feminist Reading of Orientalism* (1998). De tegenstrijdigheid komt voort uit enerzijds het integreren en gebruiken van 'moderne' westerse ideeën en anderzijds het teruggrijpen op traditionele gebruiken. De vrouw werd in Indonesië gezien als belichaming van de natie en het nationalisme, waardoor feministen een tegenstrijdige functie bekleedden binnen het nationalisme. Deze argumentatie steunt op zowel het werk *Feminism and Nationalism in the Third World* (1986) van Kumari Jayawardena als het genoemde boek van Elizabeth Martyn. De tegenstrijdigheid binnen de rol van Indonesische feministen, waaronder ik Kartini schaar, verklaart het spanningsveld tussen enerzijds een bewondering van het westen en anderzijds het vasthouden aan de traditionele Javaanse cultuur. Om tot slot de opvatting van het concept feminisme als een westers concept te bekritisieren heb ik *Dislocating Cultures: Identities, Traditions, and Third-World Feminism* (1997) van Uma Narayan gebruikt.

1.4 Verantwoording

In dit kwalitatieve onderzoek maak ik gebruik van secundaire literatuur en theorieën over feminisme in de Derde Wereld en Indonesië in het bijzonder in de periode tussen het einde van de negentiende eeuw en het begin van de twintigste eeuw. Vervolgens vormt uitvoerige bestudering en analyse van mijn primaire bronnen, de brieven van Kartini, een tweede belangrijk onderdeel van mijn onderzoek. Om mijn hoofdvraag te kunnen beantwoorden verbind ik de ideeën van Kartini, die relevant waren voor mijn onderzoek, aan de theorieën en secundaire literatuur, zoals ik die uiteenzet in het hoofdstuk 'Feminisme in de Derde Wereld'. Deze methode geeft mij de mogelijkheid om de brieven van Kartini, waarin haar emancipatoire gedachten tot uiting komen, in context te kunnen plaatsen en te kunnen duiden. Hoe past Kartini binnen de opkomst van vrouwenbewegingen in de Derde Wereld en hoe past haar ambivalente houding ten opzichte van het westen binnen de context van Nederlands-Indië als kolonie gedurende het eind van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw?

De eerste gebundelde uitgave van een groot deel van Kartini's brieven werd geïnitieerd door J.H. Abendanon in 1911 met de titel *Door duisternis tot licht: gedachten over en voor het Javaanse volk van Raden Adjeng Kartini*. Jacques Abendanon was koloniaal ambtenaar en bekleedde hoge functies op verschillende plaatsen op Java. Omwille van zijn eigen belangen als bestuursambtenaar, om koloniale en Javaanse publieke figuren niet te beschamen en door het feit dat hij afhankelijk was van wie hem voorzag van brieven om te publiceren, was de uitgave van 1911 onvolledig.⁹ In 1987 werd een nieuwe uitgave gepubliceerd, getiteld *Kartini: Brieven*, bestaand uit alle tot dan toe beschikbare, ongezuiverde correspondentie van Kartini en haar jongere zusjes tussen 1900 en 1904 met mevrouw en meneer Abendanon-Mandri. Omdat deze twee uitgaven van elkaar verschillen en overlappen heeft Joost Coté in 2014 het boek *Kartini: The Complete Writings 1898-1904* uitgegeven, een wetenschappelijke uitgave van het werk van Kartini.¹⁰ De titel van dit boek is misleidend, omdat het niet een verzameling is van alle brieven van Kartini, maar wel een verzameling is van alle vrijgegeven brieven en publicaties van Kartini. Dit werk vormt de basis voor mijn primaire bronnenonderzoek. Daarbij ben ik mij ervan bewust dat ik de vertaling van de primaire bronnen analyseer. Ik heb hiervoor gekozen omdat de uitgave van de brieven *Door duisternis tot licht* een onvolledige en geen wetenschappelijke uitgave is en er geen Nederlands vergelijkbaar alternatief voor het werk van Joost Coté bestaat.

In mijn onderzoek gebruik ik de termen 'de Derde Wereld', 'de westerse cultuur' en 'het westen'. Ik ben mij ervan bewust dat deze termen een veralgemenisering suggereren, maar gebruik ze met de wetenschap dat er binnen de Derde Wereld en het westen grote diversiteit aan culturen en identiteiten bestond. Ook realiseer ik mij dat de term 'vrouwen' geen eenheid vormende categorie is. Gebruik van het concept en de terminologie 'De Derde Wereld' heb ik gekozen omdat gekoloniseerde gebieden vanaf het begin van de twintigste eeuw een gezamenlijk emancipatoir project aangingen in de strijd voor onafhankelijkheid en zich, naast de Eerste en Tweede Wereld als de Derde Wereld zagen, een derde machtsblok.¹¹ Om verhoudingen en vermeende tegenstellingen tussen gekoloniseerde culturen en koloniatoren te kunnen onderzoeken, heb ik gekozen voor 'de Derde Wereld' en 'het westen' als concepten die tegenover elkaar stonden in deze geschiedenis. Het afwisselende gebruik van de term 'Indonesië' en 'Java' komt voort uit het verschil tussen de brieven en gedachten van de Javaanse Kartini en de literatuur over vrouwenemancipatie in Indonesië. Omdat het huidige Indonesië in

⁹ Coté (red.), *Kartini*, xiv.

¹⁰ Coté (red.), *Kartini*, xi.

¹¹ Prashad, *The Darker Nations*, xv-xix.

de tijd van Kartini verdeeld was met Java als centrum en Kartini schrijft over de toestanden in haar Javaanse cultuur refereer ik met betrekking tot haar ideeën aan Java. De secundaire literatuur benadert daarentegen de Indonesische vrouwenemancipatie niet specifiek met betrekking tot Java, waardoor ik in deze context schrijf over Indonesië.

2 Feminisme in de Derde Wereld

2.1 Inleiding

Om de ideeën van Kartini te kunnen interpreteren is het belangrijk om het feminisme in de Derde Wereld te duiden. Allereerst is het vanuit historisch perspectief belangrijk om de opkomst van feminisme en vrouwenbewegingen tussen het einde van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw in de brede context van de Derde Wereld en de specifieke context van Indonesië te analyseren. Dit zal ik doen aan de hand van de theorieën over feminisme, vrouwenbewegingen en nationalisme van Kumari Jayawardena, Elizabeth Martyn, Uma Narayan, Tejaswini Niranjana en Partha Chatterjee. De inspiratie voor feministische bewegingen in de Derde Wereld kwam ten dele uit moderne politieke denkers uit Europa¹², daarom is het van belang voor de hoofdvraag van deze scriptie, een verklaring voor de paradoxale houding van Kartini tegenover het westen, om de verhouding tussen de Derde Wereld, Indonesië en het westen ten tijde van Kartini te bestuderen. Bovendien zal ik, op basis van de ideeën van Uma Narayan, het beeld van feminisme als een westers concept bekritisieren om in het hoofdstuk ‘Kartini in context’ deze discussie te verbinden aan de ideeën van Kartini.

2.2 Opkomst van feminisme in de Derde Wereld en Indonesië

Men heeft vaak gedacht dat het concept feminisme afkomstig is uit het westen en dateert uit de tweede helft van de twintigste eeuw. Hierbij werd over het hoofd gezien dat het woord “feminisme” al gedurende de negentiende en de eerste helft van de twintigste eeuw in zowel Europa als andere gebieden in de wereld in algemeen gebruik was.¹³ De betekenis van deze term is in de loop van de tijd veranderd en verbreed. In deze scriptie hanteer ik de volgende brede definitie van de term “feminisme”, zoals Jayawardena die heeft gebruikt in haar werk:

“[The word “feminism” means] an awareness of women’s oppression and exploitation within the family, at work and in society, and conscious action by women (and men) to change this situation.”¹⁴

De opkomst van vrouwenbewegingen en vooraf ontwikkelde ideeën die tot deze bewegingen hebben geleid zijn hierdoor inherent verbonden aan de opkomst van het feminisme. De ideeën

¹² Kumari Jayawardena, *Feminism and Nationalism in the Third World* (Londen 1986) 5.

¹³ Jayawardena, *Feminism and Nationalism in the Third World*, 2.

¹⁴ *Ibidem*, 2.

die aan een vrouwenbeweging met vrouwenemancipatie als doel ten grondslag lagen, waren immers feministisch van aard.

Elizabeth Martyn betoogt dat de vrouwenbeweging in Indonesië geworteld ligt in een nieuwe klasse van onderwezen vrouwen die vanaf het begin van de twintigste eeuw hun samenleving begonnen te analyseren in het licht van ongelijke status en behandeling.¹⁵ Onderwijs stimuleerde zowel nationalisten als vroege Indonesische feministen om hun eigen maatschappij in een ander licht te kunnen zien, het bood een verruiming van het perspectief.¹⁶ Vrouwen hadden lange tijd zeer beperkte toegang tot onderwijs maar steeds vaker kregen meisjes officieel of onofficieel onderwijs aangeboden waardoor deze klasse van vrouwen kon ontstaan. In het algemeen is dit vaak de wijze waarop vrouwenbewegingen zijn ontstaan: door analyse van een samenleving of natie kon de systematische benadeling van vrouwen geïdentificeerd worden. Om een sociale beweging zoals een vrouwenbeweging op gang te krijgen, moesten de systematische problemen die vrouwen ervaarden vervolgens erkend en benoemd worden. Deze problemen kwamen eerst tot uiting in onderzoeken en analyses door “heldhaftige” vrouwen, pioniers, die bewust grenzen wilden verruimen in het nastreven van hun emancipatoire ideeën, een strijd die we nu zouden classificeren als feministisch. Vaak konden deze vrouwen in eerste instantie geen zichtbare veranderingen doorvoeren, juist door een op dat moment te laag bewustzijn van de problemen in de maatschappij.¹⁷ In Indonesië is deze fase onlosmakelijk verbonden met Kartini, de pionier die pas na haar overlijden is gemythologiseerd als zowel een symbool voor nationalisme als het ontwaken van de Indonesische vrouwenbeweging.¹⁸

Historische en politieke contexten in de Derde Wereld bepaalden of en hoe de bewustwording van de systematische vrouwenproblematiek tot stand kon komen.¹⁹ Nupur Chaudhuri betoogt in haar artikel ‘Clash of Cultures: Gender and Colonialism in South and Southeast Asia’ dat vooral toegang tot westers onderwijs het denkpatroon van vrouwen, en mannen, deed veranderen waardoor nationalistische en feministische ideeën breder draagvlak konden krijgen.²⁰ In Indonesië is gebleken dat de historische context in de periode na het overlijden van Kartini veranderde waardoor er een grotere bewustwording ontstond, vooral

¹⁵ Martyn, *The Women's Movement in Post-Colonial Indonesia*, 31.

¹⁶ Susan Blackburn, *Women's Movements in Asia: Feminisms and Transnational Activism* (Londen 2010) 21.

¹⁷ Jayawardena, *Feminism and Nationalism in the Third World*, 10.

¹⁸ Martyn, *The Women's Movement in Post-Colonial Indonesia*, 31.

¹⁹ Uma Narayan, *Dislocating Cultures: Identities, Traditions and Third World Feminism*, (Londen 1997) 12-13.

²⁰ Nupur Chaudhuri, ‘Clash of Cultures: Gender and Colonialism in South and Southeast Asia’, in: Teresa A. Meade en Merry E. Wiesner-Hanks (red.), *A Companion to Gender History* (Oxford 2006) 441-442.

door de invoering van de Ethische Politiek. De Ethische Politiek had een sterk bevoogdend karakter en was onderdeel van een nieuwe koloniale koers, waarbij de nadruk kwam te liggen op ontwikkeling en beschaving.²¹ Om ‘ontwikkeling en beschaving’ te bevorderen, weliswaar gestuurd door de Nederlandse overheid, werd de toegang tot onderwijs voor de inheemse bevolking van Indonesië vergroot. Hoewel in eerste instantie het onderwijs voor jongens voorrang kreeg, werd er onder zowel vrouwen als mannen bewustwording gestimuleerd. Redenen om dit aan te nemen is de oprichting van verenigingen en bewegingen zoals Putri Mardika (Onafhankelijke Vrouw) in 1912. Deze vereniging focuste zich in haar wekelijkse publicatie van een tijdschrift op onderwerpen als gearrangeerde huwelijken, kinderhuwelijken en polygamie.²² Daarnaast heeft de opkomst van georganiseerde nationalistische bewegingen in Indonesië in de loop van de eerste helft van de twintigste eeuw bijgedragen aan bewustwording en openden nationalistische bewegingen een weg om feministische ideeën te kunnen uiten. Nationalistische bewegingen en vrouwenbewegingen gingen immers hand in hand.²³ Tot slot heeft de publicatie van Kartini’s brieven door Jacques Abendanon in 1911 bijgedragen aan het ontstaan van bewustwording en de oprichting van vrouwenbewegingen in Indonesië, Kartini’s ideeën hebben volgens Martyn de Indonesische vrouwenbeweging ontwaakt.²⁴

2.3 Verhouding tussen de Derde Wereld en het westen

De ambivalente houding tussen culturen in de Derde Wereld en het westen zal ik verklaren aan de hand van de theoretische benadering die voort komt uit het nationalisme in Derde Wereldlanden waarin werd teruggegrepen op ‘traditionele culturen’ om de westerse cultuur af te wijzen. In het analyseren van de verhouding tussen beide culturen is het belangrijk om eerst vast te stellen dat de koloniale overheersing van Nederland in Indonesië, en de koloniale of imperiale overheersing van andere Europese landen over gebieden in de Derde Wereld, altijd een dialectische werking had. Ondanks scheve machtsverhoudingen was er sprake van interactie tussen culturen in kwestie.²⁵

Nationalistische bewegingen in de Derde Wereld waren tegenstrijdig van aard. Enerzijds streefden zij naar modernisering, geïnitieerd door de inheemse elite om de inheemse

²¹ Jiaxin Chen, ‘Racisme in de ethische politiek. Uitingen van paternalisme in toespraken van koningin Wilhelmina in 1901 en 1942’ (Scriptie Bachelor Geschiedenis, Utrecht 2017) 17-18.

²² Chaudhuri, ‘Clash of Cultures: Gender and Colonialism in South and Southeast Asia’, 438.

²³ Jayawardena, *Feminism and Nationalism in the Third World*, 5.

²⁴ Martyn, *The Women’s Movement in Post-Colonial Indonesia*, 31.

²⁵ Jayawardena, *Feminism and Nationalism in the Third World*, 5.

bevolking te beschaven en op te voeden, geïnspireerd op westers politiek gedachtegoed.²⁶ Anderzijds benadrukten nationalistische ideeën juist culturele verschillen tussen de inheemse cultuur en de westerse cultuur om zich sterker af te kunnen zetten tegen de westerse cultuur.²⁷ Er werd teruggegrepen of sterk vast gehouden aan traditionele gebruiken om het contrast met het westen te vergroten. Volgens Chatterjee is een nationalistische ideologie hiermee tegenstrijdig in haar kern: terwijl zij vecht voor modernisering en zij de “*gewaardeerde kwaliteiten van de Verlichting wil bereiken*”, maakt ze ook aanspraak op haar autonome identiteit door te beweren een authentieke en pure oorsprong te hebben. Nationalistische ideeën accepteren en verwerpen dus tegelijkertijd de dominantie van het westen.²⁸

Vrouwenbewegingen in de Derde Wereld waren vaak een essentieel en geïntegreerd onderdeel van nationalistische onafhankelijkheidsbewegingen.²⁹ Enerzijds gaf de herontwikkeling van een nationale identiteit vrouwen ruimte om hun functie in deze nationale identiteit of natie te heroverwegen. Anderzijds werden zij door traditionele gebruiken, die evengoed belangrijk waren binnen het nationalisme, in de traditionele positie gehouden. Traditioneel gezien belichaamden vrouwen, in Indonesië en andere landen in de Derde Wereld, het nationalisme. Dit was een belichaming waarin het moederschap sterk werd benadrukt: “*Through motherhood, women are responsible for the physical, cultural and social reproduction of the nation and are expected to take on roles of nurturing as they do within the family*”.³⁰ Als belichaming van het tegenstrijdige nationalisme was de vrouwenkwestie een paradoxaal concept voor vroege feministen in Derde Wereldlanden. Martyn omschrijft de tegenstrijdigheid als volgt: “*The status and position of women is caught between the need for national progress (modernization) and the maintenance of traditional culture and values that signify the uniqueness of the nation (cultural conservatism)*.”³¹ De geëmancipeerde vrouw kon dus geen ontkenning zijn van de traditionele cultuur: feminisme in de Derde Wereld was een combinatie van de wens tot afschaffing van onrechtvaardige gebruiken in relatie tot de positie en rechten van de vrouw en een voortzetting van vrouwen als “*guardians of national culture, indigenous religion and family traditions*”.³² In lijn met het nationalisme was er enerzijds een vraag naar modernisering, geïnspireerd op Europese denkers waarin de strijdkreet “vrijheid, gelijkheid en broederschap” belangrijk was. Anderzijds konden vrouwen niet zonder

²⁶ Meyda Yegenoglu, *Colonial Fantasies: Towards a Feminist Reading of Orientalism* (Cambridge 1998) 122.

²⁷ Tejaswini Niranjana, ‘Feminism and cultural studies in Asia’, *Interventions* (9) 2, 212.

²⁸ Yegenoglu, *Colonial Fantasies: Towards a Feminist Reading of Orientalism*, 122-123.

²⁹ Jayawardena, *Feminism and Nationalism in the Third World*, 8.

³⁰ Martyn, *The Women’s Movement in Post-Colonial Indonesia*, 17.

³¹ *Ibidem*, 18-19.

³² Jayawardena, *Feminism and Nationalism in the Third World*, 14.

beperkingen hun vrijheid nastreven omdat ze als beschermers van de nationale cultuur, inheemse religie en familie tradities moesten blijven vasthouden aan eeuwenoude tradities en gebruiken.

2.4 Is feminisme een westers concept?

In haar essay ‘Contesting Cultures: “Westernization,” Respect for Cultures, and Third-World Feminists’ bekritiseert Uma Narayan pogingen die gedaan zijn om feministische politieke ideeën uit de Derde Wereld neer te zetten als symptomen van verwestersing aan de hand van twee argumenten. Het belang van deze essay komt voort uit de opvatting dat “*many feminists from Third-World contexts confront voices that are eager to convert any feminist criticism they make of their culture into a mere symptom of their “lack of respect for their culture”, rooted in the “Westernization” that they seem to have caught like a disease*”.³³ Gezien vanuit het perspectief dat de vrouw een belichaming is van de natie en waarborging van de traditionele cultuur, is dit een ernstig verwijt. De Indiase Narayan (1958) beschouwt zichzelf als Derde Wereldfeminist en schrijft dat haar afkeuring van een gearrangeerd huwelijk en haar algemene gebrek aan enthousiasme voor het instituut huwelijk geen symptomen zijn van “verwestering”. Deze standpunten komen volgens haar niet voort uit het lezen van westerse literatuur of andere kennismaking met westerse normen en waarden, ze komen voort uit het observeren en spreken van Indiase vrouwen om haar heen, uit het ervaren van de ongelijke positie van de vrouw in de Indiase maatschappij.³⁴

Dit brengt ons bij het eerste argument waarmee Narayan het idee van feminisme als een westers concept verwerpt. Ze stelt dat feministische opvattingen en uitingen daarvan in de Derde Wereld reacties zijn op de problemen die vrouwen ervaren binnen de gevarieerde context van samenlevingen en naties in de Derde Wereld.³⁵ Met andere woorden, vrouwen in verschillende delen van de Derde Wereld ervaarden problemen van ongelijkheid waardoor zij feministische ideeën ontwikkelden en de strijd voor emancipatie aangingen. Omdat het een strijd was die opkwam vanuit de problemen binnen contexten in de Derde Wereld is het feminisme wat in die contexten speelde of nog steeds speelt geen westers concept.

Ten tweede betoogt Narayan dat het beeld van feminisme als westers concept enkel is ontstaan door de verbeelding van een scherpe tegenstelling tussen de “westerse cultuur” en de

³³ Narayan, *Dislocating Cultures*, 6.

³⁴ *Ibidem*, 8-9.

³⁵ *Ibidem*, ix.

“inheemse cultuur”, als gevolg van de koloniale overheersing.³⁶ Nationalistische en onafhankelijkheidsbewegingen verwierpen niet alleen de westerse koloniale overheersing, zij construeerden bovendien een nationalistische politieke identiteit door de inheemse cultuur met haar normen, waarden en tradities sterk af te steken tegen die van het westen.³⁷ Er was sprake van een geïdealiseerde verbeelding die niet beruiste op de realiteit waarin tegenstellingen werden benadrukt en versterkt. Perspectieven op genderrollen en normen en waarden met betrekking tot vrouwen stonden centraal in de geconstrueerde tegenstelling waardoor er werd teruggegrepen op ‘traditionele waarden’ in relatie tot de maatschappelijke functie van de vrouw.³⁸ De vermeende tegenstelling tussen “het westen” en “de inheemse cultuur” heeft de vrouwenemancipatie bemoeilijkt en het feminisme tot een westers concept benoemd.

2.5 Conclusie

Uit de historiografie blijkt dat er sprake moest zijn van erkenning van systematische problematiek met betrekking tot de positie en rechten van de vrouw voor het ontstaan van feministische ideeën en vrouwenbewegingen. Door benoeming van deze problemen kon een bewustwording van de problematiek groeien. De historische en politieke context moest deze bewustwording echter toelaten, een historische context die in Indonesië pas ontstond na de dood van Kartini. Daarnaast leren de theorieën van Chatterjee, Martyn en Jayawardena ons dat de tegenstrijdigheid binnen een nationalistische ideologie en de paradoxale positie van vrouwen in culturen van de Derde Wereld voort komt uit scheve koloniale machtsstructuren. Enerzijds werd er inspiratie gehaald uit westerse ‘moderne’ ideeën en anderzijds werd er vastgehouden aan traditionele waarden. Vrouwen belichaamden deze tegenstrijdigheid. Tot slot is feminisme als westers concept bekritiseerd op basis van twee argumenten. Feminisme in culturen van de Derde Wereld ontstond vanuit deze culturen zelf, en werd niet door het westen aangereikt of opgelegd. Daarnaast werd het beeld van feminisme als westers concept slechts gevormd en versterkt door de afkeer tegen westerse ideeën – waaronder men het feminisme schaarde – vanuit de traditionele cultuur.

³⁶ Ibidem, 14.

³⁷ Ibidem, 14.

³⁸ Ibidem, 14, 20.

3 Wie was Kartini en wat waren haar ideeën?

3.1 Inleiding

Dit hoofdstuk is merendeel een beschrijvend hoofdstuk over Kartini als Javaans meisje en vrouw, het leven dat zij heeft geleid en de emancipatoire strijd die ze heeft gevoerd. Om te beginnen zal ik haar introduceren aan de hand van haar eigen introductie aan Stella Zeehandelaar en het hoofdstuk ‘Reading Kartini’ uit *Kartini: The Complete Writings 1898-1904* door Joost Coté. Daarna zal ik verklaren hoe Kartini als Javaanse aristocratische vrouw emancipatoire gedachten heeft kunnen ontwikkelen en uiten aan de hand van drie factoren. Als laatste zet ik de voor de Indonesische vrouwenbeweging uiterst belangrijke ideeën van Kartini uiteen. De verklaring en uiteenzetting berusten beide op de informatie uit de brieven van Kartini.

3.2 Wie was Kartini?

Kartini werd geboren op 21 April 1879. In haar eerste brief aan Stella Zeehandelaar schreef Kartini dat ze de tweede dochter was van de regent van Jepara (Raden Mas Adipati Ario Samingun Sosroningrat)³⁹ en vijf broers en zussen had. Meteen daarna verklaarde ze dat haar vader een open houding had ten opzichte van de Europese cultuur omdat haar grootvader “*zijn huis had opengezet voor de gast van overzees: de westerse cultuur*”.⁴⁰ Hij heeft zijn kinderen opgevoed met Europese waarden, welke zij op hun beurt konden doorgeven aan hun eigen kinderen. Als gevolg was Kartini’s vader ‘modern’ genoeg om te breken met de Javaanse traditie om zo Kartini en haar jongere zusjes, naast haar broers, onderwijs te kunnen laten volgen aan een Europese school. Op haar twaalfde verliet Kartini de school en werd het onderwijs informeel vervolgd door Marie Ovink-Soer, de vrouw van een lokale Europese koloniale ambtenaar. Marie Ovink-Soer werd een moederfiguur voor Kartini en in de vele brieven die ze hebben gewisseld noemde zij haar steevast “*Moedertje*”. Gedurende deze jaren werd haar bibliotheek flink aangevuld met Nederlandse boeken, kranten en tijdschriften.⁴¹

In 1899 kwam Kartini door een oproep voor een penvriendin in het feministische tijdschrift *De Hollandsche Lelie* in contact met Stella Zeehandelaar, een toegewijde jonge feminist uit Amsterdam. In de intensieve brievenwisseling uitte Kartini haar visie met betrekking tot Europees feminisme, Nederlandse literatuur, de Javaanse cultuur en

³⁹ Coté (red.), *Kartini*, 1-2.

⁴⁰ Ibidem, 68.

⁴¹ Ibidem, *Kartini*, 2.

maatschappij en de koloniale politiek.⁴² Uit de brieven naar zowel Stella Zeehandelaar als Marie Ovink-Soer komt naar voren dat Kartini een langgekoesterde wens had om in Nederland te studeren en daarna terug te keren naar Java om een meisjesschool op te richten, ten behoeve van haar “zaak”, de Javaanse vrouwenemancipatie.⁴³ In augustus 1900 ontmoette Kartini Rosa Manuela Abendanon-Mandri, waarmee zij een hechte band ontwikkelde en haar diepste gedachten deelde. Ook Rosa Abendanon-Mandri was als een moeder voor haar, ze noemde haar “*Moedertje*” en “*Moeke*” en ondertekende brieven soms met “*your own devoted daughter*”.⁴⁴

Rosa’s man, Jacques Abendanon, en de Nederlandse socialistische parlementariër Henri van Kol, wie Kartini ontmoette tijdens zijn reis naar Java, hebben Kartini in de eerste jaren van de twintigste eeuw op verschillende manieren geholpen met het nastreven van haar wens om te studeren, in Nederland of op Java.⁴⁵ Met het onderwijs als hoogste prioriteit streefde Kartini er gedurende haar leven naar haar volk te bevrijden, de vrouwen op Java te emanciperen en het grote lijden van de vrouw te beëindigen.⁴⁶ Echter, hoe krachtig zij ook de innerlijke drang voelde om haar idealen na te streven, wilde Kartini haar vader nooit enig verdriet doen.⁴⁷ Kartini had een zeer hechte band met haar vader en heeft nooit zonder toestemming van haar vader besluiten genomen die invloed hadden op zijn gesteldheid.

Hoewel Kartini zich jarenlang heeft verzet tegen het gedwongen huwelijk en polygamie in de Javaanse cultuur, trouwde zij op 8 november 1903 met Raden Adipati Joyodiningrat, een weduwnaar met zes kinderen en drie vrouwen. Na het huwelijk beviel ze op 13 september 1904 van haar eerste kind. Vier dagen later, op vijftientwintig jarige leeftijd, stierf Kartini door complicaties tijdens de geboorte van haar zoon. In de eerste berichtgeving over het huwelijk schreef Kartini aan Rosa dat haar gouden kroon van haar hoofd was gevallen, “*my golden illusions of purity and chastity lie shattered in the dust*”.⁴⁸ In latere berichten, met name toen het huwelijk reeds voltrokken was, somde Kartini allerlei positieve gevolgen van het huwelijk op. Zo kon haar man haar bijvoorbeeld helpen met het voortzetten van haar zaak door zijn sociale contacten of kapitaal te gebruiken.⁴⁹ Het is onduidelijk of Kartini oprecht positief was over haar nieuwe situatie omdat ze de brieven schreef onder toeziend oog van haar man. Wellicht had ze hierdoor geen mogelijkheid had om kritiek te uiten, of heeft ze zich uiteindelijk

⁴² Ibidem, 3.

⁴³ Ibidem, 112.

⁴⁴ Ibidem, 573-579.

⁴⁵ Ibidem, 3-5.

⁴⁶ Ibidem, 223.

⁴⁷ Ibidem, 120, 127-128.

⁴⁸ Ibidem, 617.

⁴⁹ Ibidem, 630.

toch neergelegd bij haar onvoorziene toekomst. De brieven naar Stella Zeehandelaar over de laatste periode van haar leven zijn niet gepubliceerd omdat ze te persoonlijk waren.⁵⁰ Om bovenstaand vraagstuk te kunnen verhelderen is kennisneming van de laatste serie brieven noodzakelijk.

3.3 Hoe ontwikkelde zij feministische ideeën?

Als meisje uit een hoge aristocratische Javaanse familie had Kartini relatief veel contact met de buitenwereld. Hoe zij feministische en emancipatoire gedachten kon ontwikkelen schrijf ik toe aan drie factoren: haar rebelse karakter, het contact met Nederlandse vrouwen en het lezen van Europese literatuur. Zelf schrijft Kartini in verschillende brieven naar Stella Zeehandelaar dat ze als kind al een rebelse houding had tegenover toestanden op Java en dat er altijd al emancipatoire en progressieve ideeën in haar hadden bestaan⁵¹. Daarna waren het “*the voices from outside, which were becoming increasingly louder, that fertilized the seeds that had been planted in my heart by the deep feelings I had for the suffering of others whom I dearly loved and caused them to germinate, strike roots, grow and thrive.*”⁵²

Met de stemmen van buiten refereert Kartini aan de vrouwen, en mannen, met wie zij schreef en de literaire werken die ze kon lezen dankzij het onderwijs dat zij heeft kunnen genieten tijdens haar jeugd. De belangrijkste correspondenten waren Stella Zeehandelaar, Mevrouw M.C.E. Ovink-Soer, Mevrouw R.M. Abendanon-Mandri, Meneer J.H. Abendanon en Meneer en Mevrouw van Kol. Kartini besprak haar wensen en idealen met betrekking tot het Javaanse volk met name met Stella Zeehandelaar. Ook leerde Kartini dankzij haar meer over de Nederlandse vrouwenstrijd. De moederfiguren Mevrouw Ovink-Soer en Mevrouw R.M. Abendanon-Mandri hebben haar altijd gesteund in feministische aangelegenheden. Met Meneer van Kol berichtte Kartini over de stand van zaken met betrekking tot zijn lobby om steun te ontvangen van de Nederlandse regering om Kartini in Nederland te kunnen laten studeren. Door de briefwisseling met Mevrouw van Kol ontwikkelde Kartini nieuwe ideeën, vooral omtrent religie.

In haar vrije tijd las Kartini ontzettend veel boeken en artikelen uit Nederlandse kranten en tijdschriften, omdat dit haar manier was om te studeren en haar perspectief op de wereld te verruimen. Voorbeelden van literaire werken die belangrijk voor haar zijn geweest zijn: *Max Havelaar* van Multatuli, *Hilda van Suylenburg* door Cécile Goekoop-De Jong van Beek en

⁵⁰ Ibidem, xiv.

⁵¹ Ibidem, 127.

⁵² Ibidem, 68.

Donk. *Het doel der vrouwenbeweging* van dr. Aletta Jacobs, *Moderne maagden* van Marcel Proust, *Barthold Meryan* van de socialistische schrijfster Cornelia Huygens, de gedichten van De Genestet en meerdere boeken van Couperus. Tijdschriften die Kartini kreeg aangereikt waren bijvoorbeeld *De Hollandsche Lelie* en *De Echo*.

3.4 Wat waren haar ideeën?

In de introductie van *Door Duisternis tot Licht* (176) schreef Jacques Abendanon het volgende:

*“Wat Raden Adjeng Kartini wilde, was kort samengevat: het verkrijgen van meer kennis, om, daarmee toegerust, beter berekend te zijn voor de taak, die zij zich voorgeschreven had: ontwikkeling van geest en gemoed der Javaansche vrouw om haar geschikt te maken voor de opvoeding van hare kinderen. Maar daarnaast ook: vrijmaking van het Javaansche meisje ten opzichte van den huwelijksdwang, en in verband hiermede het zich vrij bewegen in de maatschappij, ten bate daarvan. Zij wilde hierdoor ook bereiken, dat de vrouwen, meer dan toen het geval was, de waardige gezellinnen zouden zijn van de steeds meer in ontwikkeling vooruitgaande mannen.”*⁵³

Jacques Abendanon noemt hier terecht het streven naar onderwijs, de afkeuring van huwelijksdwang en de algemene gelijkheid van vrouwen en mannen als belangrijkste doelen van Kartini's zaak. In de allereerste brief naar Stella Zeehandelaar in mei 1899 schreef Kartini meteen over haar ongenoegen met betrekking tot het ontoegankelijke onderwijs voor meisjes en de huwelijkspraktijken in de Javaanse aristocratische traditie:

*“We girls, chained as we still are to the old practices and customs, were only able to benefit slightly from this progress as regards education. It had already been a great offence against the morals and customs of my country for us girls to go out and be educated and therefore we had to go out of our house every day to attend school. You see, the adat of our country strongly forbids young girls to go outside their home. We were not allowed to go anywhere else – and the only educational institution with which our little town is blessed is just an ordinary public elementary school for Europeans. In my twelfth year, I was ordered to stay home – I had to enter the ‘box’. I was locked up in the house, totally isolated from the outside world. I could not return to this world unless I was beside my husband, a complete stranger, whom our parents had chosen for us and to whom we can be married off literally without our knowledge.”*⁵⁴

⁵³ Raden Adjeng Kartini, *Door duisternis tot licht: gedachten over en voor het Javaanse volk van Raden Adjeng Kartini* (Amsterdam 1976) XX.

⁵⁴ Coté (red.), *Kartini*, 69.

Op alle mogelijke manieren zette Kartini zich in voor de emancipatie van de vrouw zodat zij een grotere bijdrage en actievere bijdrage, kon leveren aan de maatschappij. Onderwijs was voor haar het allerbelangrijkste recht dat verworven moest worden. Kartini wilde dolgraag naar Nederland om te studeren en daarna bij terugkeer op Java te werken als docent en schrijfster. Op die manier kon zij andere aristocratische meisjes voorzien van onderwijs wat op den duur tot meer opgeleide vrouwen, vrijere vrouwen en meer onafhankelijke vrouwen moest leiden. Aristocratische mannen hadden door destijds recente ontwikkelingen meer mogelijkheden verworven om onderwijs te volgen, te studeren op Java of in Nederland en daarna een hoge functie te bekleden. Het onderwijs voor vrouwen liep hier sterk op achter, waardoor vrouwen veel minder kansen hadden in de maatschappij.

Het huwelijk en de regels die daaraan verbonden waren, zoals in de *adat* vastgelegd, bekrachtigden op alle mogelijke manieren ongelijkheid tussen vrouwen en mannen. In een brief aan Mevrouw van Kol uitte Kartini in augustus 1901 haar ongenoegen:

*“On the command of a father, uncle or brother, the young girl has to stand ready to follow a completely strange man who often already has a wife and children. She is not asked for her opinion, she has only to obey. Her presence is not even required at a wedding, not even her affirmation.”*⁵⁵

Ze uitte zich dus zowel tegen de huwelijksdwang als polygamie. Het huwelijk moest volgens Kartini berusten op liefde en wederzijds respect. Polygamie, de norm binnen de Islamitische Javaanse cultuur, was daarmee onvereenigbaar.⁵⁶

Andere ideeën van Kartini die belangrijk zijn om haar emancipatoire strijd te begrijpen zijn ideeën over religie en de afkeer tegen de formaliteit binnen de aristocratie. Volgens Kartini was religie bedoeld als een zegen voor de mensheid, om een band te scheppen tussen alle mensen die God geschapen heeft. Toch schreef ze aan Stella Zeehandelaar in november 1899 dat religie, *“which should unite all people, which has throughout the centuries been the cause of conflict and division, of the bloodiest and most gruesome scenes of murder”*.⁵⁷ In latere jaren is haar mening hierover veranderd, met dank aan Mevrouw van Kol. Kartini schreef in september 1902 dat *“all ugliness was not from God but from people, that originally everything was beautiful but that people destroyed beauty, made it ugly by their narrow-mindedness”*.⁵⁸ De

⁵⁵ Ibidem, 223.

⁵⁶ Ibidem, 80.

⁵⁷ Ibidem, 84.

⁵⁸ Ibidem, 468.

hypocrisie die ze eerst toeschreef aan het geloof, schreef Kartini later toe aan de mensen die het geloof aanhingen.

Kartini's afkeer tegen formaliteit komt al heel vroeg naar voren in haar correspondentie met Stella Zeehandelaar. Volgens Kartini was het eren van mensen van hoge komaf simpelweg omdat ze in een hoge familie waren geboren belachelijk.⁵⁹ Haar eigen titel 'Raden Adjeng' mocht Stella daarom niet gebruiken en ontbreekt daarom ook in de titel van deze scriptie. Ook de gebruiken die met de formaliteit van de aristocratie gepaard gingen vond Kartini verwerpelijk. Ze liet zich bijvoorbeeld negatief uit over de regel dat haar jongere broertjes en zusjes haar alleen mochten passeren door over de grond te kruipen en alleen over haar mochten spreken in hoog Javaans.⁶⁰

3.5 Conclusie

Kartini heeft door zowel haar opvoeding, waarin ze de mogelijkheid heeft gekregen om Nederlands te leren en Europese mensen te leren kennen, als door haar persoonlijkheid, rebels en tegelijk leergierig, feministische en emancipatoire gedachten kunnen ontwikkelen. Door kennismaking met de Europese cultuur en het feminisme dat daar speelde kon zij bepaalde onderdelen daarvan projecteren op de Javaanse aristocratische cultuur. De belangrijkste ideeën van Kartini kwamen voort uit de ongelijkheid tussen vrouwen en mannen. Als eerste wilde Kartini het onderwijs voor aristocratische meisjes beschikbaar maken, door zichzelf op te laten leiden als docent en daarna een meisjesschool op te zetten. Door opgeleide, vrije en onafhankelijke vrouwen konden daarna, of simultaan, andere ongelijkheden ontdaan worden uit de maatschappij en kon de vrouw haar belangrijke taak in de maatschappij vervullen. Het huwelijk – meer specifiek de huwelijksdwang en polygamie – moest hervormd worden zodat een huwelijk uiteindelijk uit liefde en wederzijds respect voltrokken kon worden.

⁵⁹ Ibidem, 75-76.

⁶⁰ Ibidem, 77.

4 Kartini in context

4.1 Inleiding

Het laatste hoofdstuk van mijn scriptie is analytisch van aard. Hierin zal ik de ideeën van Kartini verbinden aan de uiteengezette theorieën. De theorieën van Martyn en Jayawardena over het ontstaan van feministische ideeën, het erkennen van vrouwenproblematiek en de beweging die daar afhankelijk van de historische context uit ontstaat, zullen worden verbonden aan de verenigde beweging die Kartini op gang wilde brengen met het erkennen en benoemen van de problemen die aristocratische vrouwen aan het eind van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw ervaarden op Java. Daarna zal ik de paradoxale verhouding tussen de versterkte tegenstelling van ‘de Derde Wereld’ en ‘het westen’ rijmen aan de paradoxale houding van Kartini ten opzichte van het westen, zoals blijkt uit haar brieven. Ook zal ik aan de hand van de essay van Narayan analyseren in hoeverre Kartini Derde Wereldfeminist was.

4.2 Kartini en de oproep voor een verenigde emancipatiestrijd

Kartini is onlosmakelijk verbonden aan de beginnende de fase van de vrouwenbeweging in Indonesië zoals Martyn en Jayawardena die hebben beschreven. De systematische problematiek rondom de ongelijkheid tussen vrouwen en mannen en de systematische onrechtvaardige behandeling van vrouwen moest allereerst gezien, erkend en benoemd worden door pioniers. Kartini wordt niet alleen vandaag de dag door anderen als pionier van de Indonesische vrouwenbeweging aangewezen, ze zag zichzelf ook als pionier. Het was een rol die ze zichzelf en haar zusjes, die met haar meestreden, had toebedeeld: *“As pioneers, we have to fight and overcome all opposition and prejudice and it is certain that this will not happen without disappointment and sorrow.”*⁶¹ Kartini was zich ervan bewust dat de taak van een pionier niet gemakkelijk is, maar ze was klaar om de uitdaging aan te gaan: *“I am not concerned about obstacles and difficulties, I feel strong enough to overcome them.”*⁶² Het is wellicht om deze reden dat Jayawardena in haar boek schrijft over *“heldhaftige”* vrouwen die de strijd aangaan.⁶³ De vrouwenbeweging kon in de tijd van Kartini niet tot stand komen omdat er nog geen bewustzijn was met betrekking tot de systematische vrouwenproblematiek. Uit de brieven van Kartini blijkt dat ze overtuigd was dat er een moment zou komen waarop de vrouwenbeweging wel tot stand kon komen en er verandering zou optreden, maar dat de historische en politieke

⁶¹ Ibidem, 260.

⁶² Ibidem, 127-128.

⁶³ Jayawardena, *Feminism and Nationalism in the Third World*, 10.

situatie dat toe moest laten: “*Change will come to our entire Native society; the turning point has been preordained – but when? That is the big question. We cannot advance the hour of the revolution.*”⁶⁴

Kartini hoopte in haar leven een voorbeeld te kunnen zijn voor anderen en meer voor de vrouwenemancipatie op Java te kunnen betekenen dan ze uiteindelijk heeft kunnen doen. De grote wens om in Nederland onderwijs te volgen en daarna op Java meisjesscholen op te richten is haar niet gelukt. Deze strijd voerde ze nooit uit eigenbelang, of enkel uit belang van de Javaanse vrouwen, maar altijd in naam van de gehele “*inheemse bevolking*”, omdat de hele bevolking baat zou hebben bij onderwezen vrouwen.⁶⁵ Feministische ideeën kunnen een vrouwenbeweging op gang brengen wanneer vrouwen met overeenkomstige idealen zich verenigen om die idealen te verwezenlijken.⁶⁶ De wens tot vereniging is zeer uitgesproken in het werk van Kartini:

*“The younger generation, regardless of their sex, must associate with each other. Individuals can do something by themselves to raise the development of our people, but if we were to come together, unite our energies, work together, then we could work more profitably. In unity there is strength and power.”*⁶⁷

4.3 De paradoxale houding van Kartini tegenover het westen

In de brieven van Kartini ontdekte ik haar ambivalente en veranderlijke houding ten opzichte van het westen en de Europese cultuur. Als feministische vrouw binnen de Javaanse cultuur stond Kartini voor de paradoxale taak om zowel modernisering door Verlicht westers gedachtegoed te bewerkstelligen als behoud van de traditionele cultuur te waarborgen.⁶⁸ Hoewel Kartini’s brieven persoonlijke overleveringen waren, in eerste instantie niet bedoeld voor publicatie, leek Kartini zich bewust van de tweezijdige en tegenstrijdige taak die zij zichzelf als pionier voor de Javaanse vrouwenemancipatie had toebedeeld. Zo weerlegde Kartini in een brief aan Rosa Abendanon-Mandri in augustus 1901 het idee dat ze zich meer Europees dan Javaans zou voelen:

“It is so often claimed that we are more European than Javanese in our hearts – such a melancholy thought! Well, we may have been and are being completely permeated by European

⁶⁴ Coté (red.), *Kartini*, 83.

⁶⁵ Ibidem, 180.

⁶⁶ Martyn, *The Women’s Movement in Post-Colonial Indonesia*, 36.

⁶⁷ Coté (red.), *Kartini*, 246.

⁶⁸ Jayawardena, *Feminism and Nationalism in the Third World*, 14.

ideas and feelings but that blood, that Javanese blood, that lives and flows warmly through our veins, cannot be silenced.”⁶⁹

Haar Javaanse bloed zou altijd blijven stromen en de bewondering voor haar eigen cultuur was alleen maar gegroeid, juist door invloeden uit Europa:

*“There is so much that is beautiful in my people, so much poetry in its lovely naïve beliefs. It might sound strange but it is nevertheless a fact: you Europeans have taught me to love my own land and its people. The European education, instead of estranging us from our nations, has brought us closer to it. It has opened our eyes and hearts to the beauty of our land and people.”*⁷⁰

Kartini schreef daarentegen ook geregeld brieven waarin ze Europa op een hoger voetstuk plaatste dan blijkt uit voorgaande citaten. *“Europe will teach and offer me so much that my own land could not offer me.”*⁷¹ Kartini was zich bewust van de mogelijkheden die Europees onderwijs en Europese ideeën haar en haar cultuur konden bieden. Ze zocht de grens op van wat gepast was binnen de regels van haar cultuur en overschreed die minimaal, doch genoeg om verandering te bewerkstelligen.

Ook bevestigde zij de theorie dat verandering geïnitieerd werd door de inheemse elite met als doel de inheemse bevolking op te voeden en te beschaven. Als aristocratische vrouw behoorde Kartini met haar familie tot de Javaanse elite, en Kartini beschouwde het als haar taak om haar volk tot een hoger moraal te verheffen. *“Our ideal is to be able to help to raise up to our people, to advance them to a higher moral level and so to arrive at better, more agreeable social conditions; that would make any life struggle worthwhile!”*⁷² Ook was het de taak van de elite, waartoe Kartini als schrijver zou behoren, om bij te dragen aan de ontwikkeling en civilisatie van haar volk, de Javanen: *“As a writer, it would be possible to make a great contribution to the realization of my ideals and to work for the development and civilizing of our people.”*⁷³ Uiteindelijk kan dit geïnterpreteerd worden als een alternatieve paternalistische gedachte voor het Europese paternalistische kolonialisme en sluit dit aan bij de theorie van Chatterjee.

Bovendien illustreren Kartini's brieven de rol van vrouwen als belichaming van de natie en de nadruk op het moederschap in de traditionele Javaanse cultuur. Kartini formuleerde

⁶⁹ Coté (red.), *Kartini*, 214.

⁷⁰ Ibidem, 339.

⁷¹ Ibidem, 384.

⁷² Ibidem, 358.

⁷³ Ibidem, 250.

moderne ideeën, geïnspireerd op Nederlandse feministen en Europese auteurs, die als hoger doel hadden de taak van het moederschap beter te kunnen volbrengen:

*“Help us to free them [women] from the heavy burden that the old, old traditions have placed on her shoulders. Help us to raise her up to make her more truly a woman and mother. Better prepared for the great task for which Mother Nature has destined her: to be mankind’s first educator.”*⁷⁴

Het is belangrijk om te vermelden dat Kartini’s houding ten opzichte van Europa en Nederland veranderde gedurende de jaren dat ze correspondeerde met haar penvriendinnen. In het begin lijkt Europa voor Kartini een ideaalbeeld, de plek waar ze vrijheid kan verkrijgen, dat wat de Javaanse cultuur haar niet kan bieden. Echter, in de laatste jaren van haar leven sprak ze steeds meer haar bewondering voor de Javaanse cultuur en de tekortkomingen in de Europese cultuur uit. Aan Rosa Abendanon-Mandri schreef ze in oktober 1902: *“The time has long passed when we thought that European society was the only true one, the foremost, the unsurpassable one.”*⁷⁵ Wat Kartini wel als ideaal beschouwde was nog nergens op de wereld gerealiseerd en zag ze het als haar taak om dit ideaal na te streven:

*“We believe that you have to know what we think of aspects of your society because you seem to think that we consider the European world an ideal. What we consider the true ideal you have known for some time and we know you have similar views: true civilization is by no means yet to found generally in civilized countries.”*⁷⁶

4.4 Kartini als feminist

Kartini was zich zeer bewust van de vrouwelijke onderdrukking binnen de familiale sfeer en in de Javaanse samenleving met alle beperkende regels die deze met zich meebracht. In haar brieven kwam de wil tot vereniging van vrouwen naar voren om emancipatie te kunnen bewerkstelligen. Op basis hiervan en de uiteengezette emancipatoire ideeën van Kartini is zij zonder twijfel te karakteriseren als feminist. Zoals hierboven geïllustreerd, moest Kartini zich meermaals verdedigen omdat men claimde dat ze zich meer Europees dan Javaans zou voelen. Dit komt voort uit de verbeelding dat haar emancipatoire en feministische ideeën westerse producten zouden zijn, die botsten met de Javaanse tradities en gebruiken. In zekere zin weerspreekt Kartini deze verbeelding, door te stellen dat ze door kennismaking met de Europese

⁷⁴ Ibidem, 519.

⁷⁵ Ibidem, 498.

⁷⁶ Ibidem, 500-501.

cultuur bepaalde aspecten uit de Europese cultuur wilde toepassen op de Javaanse cultuur om de laatstgenoemde te kunnen verrijken.

“We definitely do not want to make them [the Javanese] half Europeans or European Javanese, with this free education we aim above all to make of the Javanese, real Javanese, Javanese inspired by a love and passion for their land and people, with an eye and heart for their beautiful qualities and – needs! We want to give them the finer things of the European civilization, not to force out or replace the finer things of their own, but to enrich it.”⁷⁷

Dit getuigt van een interpretatie van westerse ideeën maar een toepassing van deze ideeën door de misstanden die ze in haar eigen samenleving heeft ervaren. Feminisme is dus geen westers concept, het is een concept waarmee gelijkwaardigheid tussen vrouwen en mannen wordt nagestreefd, en de manier waarop dat gebeurt is afhankelijk van de historische en ruimtelijke situatie. Joost Coté schijft dat het opmerkelijk is hoe Kartini in staat was om Nederlandse progressieve feministische discoursen uit de late negentiende eeuw te gebruiken voor haar eigen kritische analyse van Javaanse tradities.⁷⁸ Kartini's feminisme kwam dus voort uit de onrechtvaardigheden die de Javaanse vrouw werden aangedaan, uit de emancipatoire en progressieve ideeën die altijd in haar hadden bestaan en konden tot ontwikkeling komen door haar kennismaking met feministische ideeën uit Europa.⁷⁹

4.5 Conclusie

In vele opzichten bevestigt Kartini de theorieën die ik introduceerde in het hoofdstuk ‘Feminisme in de Derde Wereld’. Ze functioneerde als pionier, ze was zich bewust van deze rol en wat deze rol voor haar zou betekenen. Daarnaast wist zij dat vrouwen zich moesten verenigen om hun doelen te bereiken, maar dat de ware revolutie pas plaats zou kunnen vinden als de historische situatie dat toeliet. Daarvoor moesten er eerst mogelijkheden zijn voor vrouwen om gehoord en gezien te worden. De ambivalentie ten aanzien van het westen komt wel terug maar niet altijd met even sterke afkeer én bewondering. In het begin was Kartini overwegend positief en vol bewondering over Europa en de westerse cultuur. Later, ongeveer vanaf 1901, relativeerde ze haar houding meer. Vanaf die periode zag Kartini de Europese cultuur als een cultuur waarvan bepaalde onderdelen toegepast konden worden op de Javaanse

⁷⁷ Ibidem, 383.

⁷⁸ Ibidem, 38.

⁷⁹ Ibidem, 127.

cultuur om zo haar eigen cultuur de kunnen verrijken. Daarnaast benadrukte Kartini dat de Javaanse cultuur, vanwege alle schoonheden die zij rijk was, behouden moest blijven.

5 Conclusie

Kartini past in vele opzichten binnen de historiografie over de opkomst van feminisme in de Derde Wereld en haar ambivalente houding is vanuit de historiografie te verklaren. De tegenstrijdige houding van Kartini tegenover het westen en westerse ideeën komt vooral in de eerste jaren van de twintigste eeuw sterk naar voren. Kartini zag Europa als een plek waar ze vrij kon zijn en zichzelf kon ontplooiën door middel van het volgen van onderwijs. De positie van vrouwen was in Europa niet ideaal, maar wel beter dan op Java. Over de Europese literatuur die ze las was Kartini enthousiast en haar progressieve ideeën konden hierdoor tot bloei komen. Toch benadrukte Kartini dat Europa voor haar geen ideaalbeeld was, er waren teveel tekortkomingen in de westerse cultuur en haar Javaanse cultuur had veel schoonheden die met de emancipatiestrijd van Javaanse vrouwen en het Javaanse volk niet verloren mochten gaan. Ze greep terug op schoonheden zoals de hoog ontwikkelde houtsnijwerkkunst van Java en de bescheidenheid van de Javanen.⁸⁰

De bewondering voor westerse ideeën enerzijds en het belang van het behoud van Javaanse tradities anderzijds verklaar ik aan de hand van de tegenstrijdige houding van de Derde Wereld ten opzichte van de westerse cultuur in het begin van de twintigste eeuw. Met opkomend nationalisme en feminisme maakten pioniers en bredere bewegingen gebruik van westerse Verlichte ideeën. De ideeën gaven hen, voorgegaan door onderwijs, de mogelijkheid om hun maatschappij in perspectief te zien. In dit licht werden onrechtvaardigheden in de traditionele samenleving opgemerkt, erkend en verwoord. Dit proces werd gefaciliteerd door het de koloniale overheersing van Europa over gebieden in de Derde Wereld, daardoor genoten de vroege nationalist en feministen westers onderwijs. Aan de andere kant zorgde dezelfde koloniale overheersing voor een afkeer tegen het westen als dominante cultuur. Traditionele gebruiken en praktijken werden versterkt en waren voor nationalist en feministen van groot belang. Het creëren van een contrast tussen de westerse en traditionele cultuur verwierp de legitimiteit van de Europese machthebbers om gebieden in de Derde Wereld te domineren. Dit verklaart Kartini's houding ten opzichte van de westerse cultuur. Jayawardena vat deze conclusie samen in het volgende citaat:

⁸⁰ Ibidem, 376, 501.

*“We thus have a situation where Western secular thought is a crucial factor in fashioning a consciousness and in devising structures that would make possible an escape from the domination of Western political power.”*⁸¹

Kartini bevestigt de veronderstelling van de noodzaak van een pionier die het voortouw neemt in het analyseren van de eigen maatschappij vanuit een ander perspectief om zo het onrecht tegen vrouwen op te kunnen merken. Bovendien verklaart de historische en politieke context waarin Kartini haar ideeën ontwikkelde haar houding tegenover westerse waarden. De verklaring voor de veranderlijkheid van haar ambivalente houding is echter ongemakkelijk te achterhalen uit de brieven. Ik veronderstel dat Kartini in eerste instantie enthousiast was over Europa omdat ze het lijden van de vrouw op Java onuitstaanbaar vond en door onderwijs en literatuur inzichten kreeg in een samenleving waarin de positie van de vrouw anders was. Een diepgaandere kennismaking met deze cultuur heeft er misschien voor gezorgd dat ze ook de tekortkomingen van deze cultuur kon inzien en haar idealen meer onafhankelijk van westerse ideeën vorm konden krijgen. Daarnaast heeft naar mijn inziens de traditionele rol van de vrouw in de Javaanse cultuur, als beschermer van de nationale cultuur, haar bewust of onbewust aangemoedigd om vast te houden aan tradities en gebruiken.

Er is met betrekking tot dit onderwerp meer secundaire literatuur beschikbaar die gebruikt zou kunnen worden voor onderzoek naar de context waarin Kartini's ideeën opkwamen. Omdat ik slechts beperkt ruimte had voor theoretische benaderingen, heb ik een selectie gemaakt. De geselecteerde auteurs en theorieën die aansloten bij mijn onderzoeksvraag zijn plausibel omdat ze elkaar in vele opzichten aanvullen en bevestigen. Toch is het belangrijk om te vermelden dat gebruik van andere theoretische benaderingen de uitkomst van het onderzoek wellicht had kunnen beïnvloeden.

Deze scriptie over het spanningsveld tussen enerzijds westerse waarden als inspiratiebron voor de Indonesische vrouwenemancipatie en anderzijds de sterke waardering en het belang van behoud van de traditionele Javaanse cultuur biedt ruimte voor verder onderzoek. Kartini's houding ten opzichte van de westerse cultuur komt in eerste jaren van haar schrijven helder naar voren, een periode waarin de brieven van Kartini, zoals uitgegeven in *Kartini: The Complete Writings 1898-1904*, compleet zijn. Ook haar perspectief op het traditionele huwelijk maakt zij in die periode duidelijk: ze was tegen het huwelijk als instituut waarin de vrouw geen

⁸¹ Jayawardena, *Feminism and Nationalism in the Third World*, 6.

zeggenschap had en werd uitgehuwelijkt aan een vreemde man. Tevens was polygamie onverenigbaar met haar opvatting over hoe een huwelijk eruit zou moeten zien, namelijk een huwelijk gebaseerd op liefde en respect tussen twee personen. Echter, de brieven die Kartini schreef gedurende haar huwelijk waren in het algemeen positief over haar nieuwe situatie als getrouwde vrouw. In de publicatie van Joost Coté zijn Kartini's brieven uit deze laatste periode van haar leven bijna exclusief gericht aan Rosa en Jacques Abendanon-Mandri, die beide het huwelijk van Kartini steunden. Stella Zeehandelaar heeft toegegeven dat zij in deze periode brieven van Kartini heeft ontvangen die een ander beeld geven van Kartini's gevoelens met betrekking tot haar nieuwe getrouwde leven.⁸² Een onderzoek naar deze brieven aan Stella Zeehandelaar uit de getrouwde periode van Kartini's leven en een analyse van deze brieven zal een waardevolle aanvulling zijn op onderzoek naar Kartini en haar ideeën. Het antwoord zou immers bevestigen of verwerpen dat Kartini positief was over haar leven als getrouwde vrouw en zou inzicht kunnen bieden in de eventuele ommekeer in Kartini's ideeën over het huwelijk, ideeën die belangrijk waren voor haar emancipatoire gedachtegoed.

⁸² Coté (red.), *Kartini*, 665-666.

6 Bibliografie

Bier, Laura, *Revolutionary Womanhood: Feminisms, Modernity, and the State in Nasser's Egypt* (Stanford University Press 2014).

Blackburn, Susan, *Women's Movements in Asia: Feminisms and Transnational Activism* (Londen 2010).

Chaudhuri, Nupur, 'Clash of Cultures: Gender and Colonialism in South and Southeast Asia', in: Teresa A. Meade en Merry E. Wiesner-Hanks (red.), *A Companion to Gender History* (Oxford 2006) 430-443.

Chen, Jiaxin, 'Racisme in de ethische politiek: Uitingen van paternalisme in toespraken van koningin Wilhelmina in 1901 en 1942' (Scriptie Bachelor Geschiedenis, Utrecht 2017).

Coté, Joost, *Kartini: The Complete Writings 1898-1904* (Victoria 2014).

Derichs, Claudia (red.), *Women's Movements and Countermovements: The Quest for Gender Equality in Southeast Asia and the Middle East* (Newcastle upon Tyne 2014).

Jayawardena, Kumari, *Feminism and Nationalism in the Third World* (Londen 1986).

Kartini, Raden Adjeng, *Door Duisternis tot Licht: gedachten over en voor het Javaanse volk van Raden Adjeng Kartini* (Amsterdam 1976).

Martyn, Elizabeth, *The Women's Movement in Post-Colonial Indonesia: Gender and nation in a new democracy* (New York 2005).

Mohanty, Chandra Talpade, 'Under Western Eyes: Feminist Scholarship and Colonial Discourses', *Boundary 2* (12,13), 333-358.

Molony, Barbera, 'Feminism in Southeast Asia', in: Nancy A. Naples (red.) e.a., *The Wiley Blackwell encyclopedia of gender and sexuality studies* (Hoboken 2016).

Narayan, Uma, *Dislocating Cultures: Identities, Traditions and Third World Feminism* (Londen 1997).

Niranjana, Tejaswini, 'Feminism and cultural studies in Asia', *Interventions* (9) 2, 209-218.

Prashad, Vijay, 'The Darker Nations: A People's History of the Third World' (New York 2007).

Yegenoglu, Meyda, *Colonial Fantasies: Towards a Feminist Reading of Orientalism* (Cambridge 1998).

